

REGERINGSUPPDRAG

1999-12-02

Dnr 99:2295

Regeringen
Utbildningsdepartementet
103 33 STOCKHOLM

Redovisning av uppdraget att inventera forskningsbehov för förskola, skola och skolbarnsomsorg (U1999/2385/S)

Härmed överlämnar Skolverket redovisningen av uppdraget inventera forskningsbehov för förskola, skola och skolbarnsomsorg. (U1999/2385/S)

Mats Ekholm
Generaldirektör

Annika Andrae Thelin
Undervisningsråd

I ärendets slutliga handläggning har dessutom skolråden Ann Carlson-Ericsson och Staffan Lundh samt undervisningsrådet Kersti Blidberg deltagit.

UPPDRAGET ATT INVENTERA FORSKNINGS BEHOV FÖR FÖRSKOLA, SKOLA OCH SKOLBARNSOMSORG (U1999/2385/s)

SAMMANFATTNING

Inriktningen i föreliggande redovisning bygger på kunskaper, erfarenheter och kontakter, som Skolverket har när det gäller forskning och forskningsbehov. Skolverket utgår därvid från sitt totala verksamhetsansvar och sitt forskningsprogram. Det innebär följande utgångspunkter.

Tilltron till kunskapens betydelse för förståelsen av skilda problem och utvecklingen av lokala lösningar är viktig. Kunskap ses som grundläggande för de yrkesverksamma, ledning och förvaltning samt politiska beslutsfattare. Kunskap måste förstås i sitt kontextuella, sociala och historiska sammanhang. Forskningen ska bidra till att utveckla skolan i överensstämmelse med samhällets behov och politiska målsättningar. Utveckling är en social process, som drivs framåt genom ökad förståelse och självförståelse.

I ett samhälle där kunskapsutveckling och kunskapsförankrade lösningar betonas, är det viktigt att utveckla en ny interaktiv FoU-modell. En interaktiv modell är intressant, därför att den utmanar samarbetet mellan myndighet, forskare och praktiker. Därmed lyfter den fram både kvalitet och relevans i forskningsbehov och prioriteringar. Det förutsätter emellertid att forskningsprioriteringarna görs med stöd i analys av aktuella samhälls- och verksamhetsbehov, utvecklingstendenser och utbildningspolitiska frågeställningar. Som exempel kan nämnas den ökade internationaliseringen och globaliseringen, mångkulturalitet och samhällets kulturella värdegrund, den informations- och kommunikationstekniska utvecklingen, utbildningssystemets expansion (explosion), utbildningsreformer, samhällspolitik och utbildningspolitik m fl. Utbildningsforskning har en tydlig koppling till samhällsförändringar och samhällspolitik.

Begreppet nytta är viktigt. Med den insikt som forskningen ger ska verksamhetens aktörerna utveckla vetande, myndighet, ansvarsvilja och ansvarskänsla som deltagare i en utvecklings- och förändringsprocess. Forskningen måste vara relevant i förhållande till dessa behov och målgrupper. Samtidigt ska forskningen ha hög vetenskaplig kvalitet enligt forskarsamhällets egna kriterier. Dialog och kommunikation har en central plats för att säkra relevans och kvalitet. Det innebär ett försök att närma forskningens frihet och samhällets nytta till varandra. Därav följer vikten av att skapa arenor för dialog om forskning och forskningsresultat.

1999-12-02

Dnr 99:2295

Forskningsbehoven, när det gäller förskola, skola och skolbarnsomsorg, spanner alltså över ett brett fält och flera nivåer. Kunskapsbehov kan identifieras inom vetenskapliga discipliner, i samhällets beslutsstrukturer och bland de yrkesverksamma i utbildningssystemet. Det speglas i den inventering som Skolverket gjort, dels genom den mängd av områden där kunskaper efterfrågas och dels genom att dessa områden innehåller forskningsfrågor av mycket varierande karaktär. Många discipliner och aktörer behöver samarbeta för att forskning om och inom skola/förskola/skolbarnsomsorg, utbildning och undervisning ska kunna bidra till kunskapsuppbyggnad och förändring.

Inom den forskning som Skolverket arbetat med finns behov av fördjupningar och utveckling i följande teman, nämligen skolans verksamhet – utbildningens innehåll, utformning och resultat, skolan som kultur och arbetsmiljö, skolans styrning och ledning, utbildningens effekter och effektivitet samt utbildning och utbildningspolitik i samhället.

OECD har identifierat bl.a. följande teman med relevans även för svenska förhållanden, nämligen relationen mellan forskningsbaserad kunskap och annan kunskapsproduktion, skolans innehåll och relation till mångkulturalitet och identitetsutveckling, kulturella och sociala skillnaders betydelse för lärandet, hur läroplansstöd tas fram och används, hur samtidslärande kan organiseras, ett pluralistiskt samhälles rationalitet och likvärdighet, massmedia som socialisationsagent, övergång mellan utbildning och arbete – vidareutbildning-kompetensutveckling, vuxnas lärande, livslångt lärande mm.

I inventeringen har följande behov identifierats. I den följande texten har områdena utvecklats genom att flera frågor ställts i anknytning till vart och ett. Teman: Didaktik, lärande och IT, läro- och kursplaner, förskola samt skolbarnsomsorg, jämställdhet/genusforskning, specialpedagogik, elever med behov av särskilt stöd, flerkulturalitet, värdegrundsfrågor, ledarskap, lärarforskning, styrning och skolutveckling, likvärdighet, globalisering – internationalisering, utbildningsekonomi m fl.

Inom de kunskapsområden som Skolverket lyft fram i sin utvecklingsstrategi finns flera områden där forskningsbehov kan identifieras, t ex delaktighet och ansvar i den lokala verksamheten, skolans mål, prov och bedömningar, värdegrunden i praktiken, helhet – kontinuitet – valfrihet, kärnämnen och karaktärsämnen, det kommunala ansvaret och rektors ansvar m fl. Detsamma gäller Skolverket övriga ansvarsområden t ex reformer och utvärderingar som dels föder forskningsbehov och dels behöver forskningsförankras genom begrepps och teoriutveckling.

Kunskapsbildning i verksamheten, dit användningen av forskning och forskningsresultat hör, är ett viktigt område för forskning. Det sker en kunskapsbildning lokalt oberoende av det statliga målinriktade

1999-12-02

Dnr 99:2295

förändringsarbetet. Lärandet; elevers, lärares och ledares lärande bör vara fokus för forskning. En forskning som ger en realistisk inblick i verksamheten saknas idag. En sådan forskning kan lyfta fram bilder från verksamheten, som är komplement till forskning på systemnivå. Forskningens uppgift blir då, att ur ett inifrånperspektiv studera lärandet och t ex analysera innebörden i begreppet kvalitet.

Under senare år har en relativt omfattande rörelse vuxit sig allt starkare, nämligen att se läraren som forskare eller som medforskande. Framtidens lärande kommer att äga rum på arbetsplatser och i verksamheten. Att bli subjekt i sitt eget lärande måste också gälla läraren. Det finns forskare, lärare, skolledare, tjänstemän och politiker, som är övertygade om att detta är en riktig väg att gå. Men det behövs också en fortsatt teori- och begreppsutveckling. Finns inte det utrymme krymper den kunskapsbas, som gör det möjligt att förstå pedagogiska processer och utveckla ett språk för den "tysta kunskap", som lärare anses vara bärare av.

God forskning inom utbildningsområdet är en fråga om både vetenskaplig kvalitet och nytta. Sådan forskning utvecklas i samspel mellan vetenskapens företrädare och företrädare för övriga delar av samhället. Den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden är en viktig bas för lärandet och verksamheten i förskola, skola, skolbarnsomsorg samt för att förstå villkoren för detta. Sedan Skolverkets forskningsanslag väsentligt minskats saknas forskningsmedel och ett samlat, effektivt ansvar för kvalificerad kunskapsbildning och pedagogisk förnyelse inom olika områden och ämnen i och om utbildning.

1999-12-02

Dnr 99:2295

1999-12-02

Dnr 99:2295

Inledning.

Föreliggande uppdrag innebär att Skolverket med sitt forskningsprogram som utgångspunkt tillsammans med Högskoleverket ska identifiera forskningsbehov för förskola, skola och skolbarnsomsorg. Dessutom ska forskningsområden och forskningsstrategier av betydelse för läraryrkets forskningsanknytning identifieras. Skolverket ska vidare belysa betingelserna för att forskning på en kvalitativt god nivå ska kunna genomföras. Detta arbetet ska genomföras efter hörande av Svenska Kommunförbundet, Lärarförbundet, Lärarnas Riksförbund och Skolledarna.

Vid genomförandet av uppdraget har Skolverket utgått från Statens övergripande uppdrag till Skolverket som kunskapande organisation och därmed de förändringar mot målstyrning som utbildningssystemet genomgått under de senaste decennierna. Inriktningen i Skolverkets forskningsprogram och resultat från uppföljningar av professor P. Aasen samt ytterligare två uppdrag till professor U. Dahllöf och professor K-G. Stukát har utgjort underlag i arbetet. Ett tiotal kunskapsöversikter, som Skolverket initierat, har bidragit med underlag. Kontakter med Skolverkets avdelningar samt resultat från utvecklingsarbete och utvärderingar ligger också till grund för arbetet. De program och planer som Skolverket presenterat under årens lopp har genomgående fått stöd från regeringen, när det gäller innehåll och konkreta förslag, även när anslagna medel minskat. Skolverket har därför även tagit erfarenheter från dessa som utgångspunkt för arbetet. De utgör en omfattande kunskaps- och erfarenhetsbas. Programmet täcker dessutom hela Skolverkets ansvarsområde, dvs. samtliga skolformer. I detta uppdrag redovisas därför de flesta forskningsområden skolformsövergripande. Bara när så är speciellt befogat är redovisningen skolformsvis. Forskningsområden och forskningsstrategier, när det gäller läraryrkets forskningsanknytning koncentreras för Skolverkets del till läraren som forskande och till frågor om forskningsnyttjande. I övrigt hänvisas till Högskoleverkets uppdrag att fördela forskningsmedel till följd av Lärarutbildning i förändring (DS 1996:16). Betingelserna för god forskning diskuteras både fortlöpande och i ett separat avsnitt. Vanligen används begreppet skola för såväl skola, förskola som skolbarnsomsorg.

I detta uppdrag har Skolverket samarbetat med Högskoleverket. En särskild överläggning med Svenska Kommunförbundet, Lärarförbundet, Lärarnas Riksförbund och SKOLLEDARNA ägde rum den 4 oktober 1999. Skolverket har tagit hänsyn till de synpunkter som framkom vid detta möte.

Skolverkets uppdrag.

Den styrningsfilosofi som kännetecknar Skolverkets arbete som central förvaltningsmyndighet på 1990-talet, är att gå från regel- och detaljstyrning till mål-, resultat- och ramstyrning. Skolverket har det nationella ansvaret för

1999-12-02

Dnr 99:2295

tillsyn, kontroll, uppföljning, utvärdering och utveckling av skolan, förskola och barnomsorg enligt de mål och riktlinjer som regering och riksdag anger. Myndighetens huvuduppgift är, att genom visioner och mål stimulera till lokala initiativ, när det gäller strategier, aktiviteter och lösningar för förändring och utveckling. Genom att förmedla kunskap, idéer och erfarenheter stimulerar Skolverket till lokalt nytänkande och kreativitet.

Skolverket är på många sätt en organisation med stor tillit till kunskap. *Kunskap* ses som grundläggande för politisk, administrativ och praktisk-pedagogisk verksamhet. Men tron på kunskap är inte blind! I Skolverkets forskningsprogram framhålls genomgående att vetenskap och kunskap måste förstås i sitt kontextuella, sociala och historiska sammanhang. Likväl kan man säga, att Skolverkets verksamhet präglas av en stark tilltro till kunskapens betydelse för förståelsen av skilda problem och utvecklingen av lokala lösningar.

Målstyrning bygger på principen om *deltagande*. Det innebär bl.a., att skolväsendet ska ledas och utvecklas genom en kontinuerlig dialog mellan alla inblandade aktörer samt att ansvaret för beslut och genomförande ska ligga så nära den dagliga verksamheten som möjligt. Mot denna bakgrund blir det ett mål i sig att utveckla skolsystemet till ett system byggt på kunskap. Målet är att beslut på olika nivåer alltid görs med den bästa kunskapen som underlag. Skolverket ska möjliggöra och lägga till rätta för god, lokal, kunskapsbaserad reflektion, som därmed ger det bästa underlaget för lokala beslut och lösningar.

Teorier om *lärande organisationer* ligger till grund för ovanstående synsätt. Flexibilitet, mångfald och kvalitet är centrala begrepp. Därav följer att den rätta lösningen inte kan föreskrivas från centralt håll. Man kan också uttrycka det så att effektivitet och kvalitet är beroende av att aktörer på olika nivåer gör så gott de kan, utifrån så goda betingelser och förutsättningar som möjligt, för att nå de mål som satts upp. Detta kräver en hög kompetens hos alla aktörer på olika nivåer. Skolverket ska ge förutsättningar för en kunskapsbaserad reflektion och uppmuntra till kontinuerlig dialog och möten mellan skelsektorns beslutsfattare och aktörer. De aktiviteter och handlingar som olika aktörer beslutar om och genomför ska vara grundade i kunskap. Undervisning, administration och politik ska förstås som sådana handlingar, och kunskap ska göra så att aktörer inom detta fält handlar på ett klokt sätt.

Skolverkets forskningsprogram.

Ovanstående byggstenar kan också identifieras i Skolverkets forskning (FAF 1993/04-1995/96 Dnr 694/91). Huvudtanken bakom Skolverkets forskning är, att den ska bidra med att utveckla en sammanhängande *begreppsapparat, ett gemensamt språk, teorier och referensramar*. Forskningen ska hjälpa till att sätta in utbildningssystemet och verksamheten i skolan i ett större

1999-12-02

Dnr 99:2295

samhällsvetenskapligt (humanvetenskapligt) sammanhang. Den ska bidra till att vidareutveckla utbildningssektorn som en professionell organisation med en kritisk, reflekterande kunskapsbas. I Skolverksutredningen (SOU 1990:5) sägs det att forskning är ett betydelsefullt instrument för Skolverkets medverkan i verksamhetsutveckling.

Utbildnings/skolforskningen ska bidra till att *utveckla skolan* i överensstämmelse med samhällets behov och politiska målsättningar. Men utveckling ses ej som ett instrumentellt, teknologiskt förbättringsprogram, utan som en social och kulturell process, som drivs framåt genom ökad förståelse och självförståelse. Begreppet *nytta* är viktigt och får en ny innebörd, när den som här förankras i humanvetenskap och inte i naturvetenskap. Med den insikt som forskningen ger, ska aktörerna utveckla vetande, myndighet, ansvarsvilja och ansvarskänsla, som deltagare i en utvecklings- och förändringsprocess. Utbildningsforskningen ska med andra ord bidra till att utveckla en "kunskapens allemansrätt". De primära målgrupperna för den forskningsbaserade kunskapen är utöver forskarna själva, de yrkesverksamma, ledning och förvaltning samt politiska beslutsfattare.

Forskningen ska vara *relevant* i förhållande till dessa målgrupper. Dialogen har en central plats för att säkra relevansen. Forskaren ska vara en samtalspartner i den praktiska verksamheten och kan bidra med inlägg och perspektiv samt peka på sammanhang. Samtidigt ska forskningen ha hög vetenskaplig *kvalitet* enligt forskarsamhällets egna kriterier. Utmaningen här ligger i hur forskning kan initieras och organiseras så att skolans och skolmyndighetens behov av relevant kunskap kan förenas med kraven på hög vetenskaplig kvalitet. En annan utmaning ligger i att Skolverket som myndighet leder en fri, kritisk forskning, som ska kunna gå utöver etablerade intressen och perspektiv.

Skolverket arbetar med *koncentration och kommunikation* som grundläggande principer. Resurserna har koncentrerats till ett begränsat antal forskningsmiljöer eller nätverk av forskare och till ett mindre antal kunskapsområden. Små och mycket tidsbegränsade projekt undviks. Koncentrationen omfattar alltså resurser, forskningsmiljöer, forskare och kunskapsområden. Den innebär också mer långsiktiga satsningar.

Kunskapsområdena konkretiseras i den ursprungliga forskningsplanen bl.a. i fem basområden. Dessa organiseras också i ett eller flera nätverk. Under senare år med stora ekonomiska nedskärningar i forskningsanslaget har också teman föreslagits som organisationsprincip. När basområden eller teman konkretiseras på projektnivå, är den bärande principen kommunikation. Det innebär en avvägning mellan samhällets eller utbildningssystemets behov och forskarnas intressen och sker genom en *dialog* mellan Skolverket, praktikerna och forskarsamhället. Dialogen sker också när det gäller *nyttan och nyttjandet av forskning och*

1999-12-02

Dnr 99:2295

forskningsresultat. Skolverkets avsikt är, att dra in forskare, politiker, administratörer och lärare både när initiativ till forskning tas, i själva forskningsprocessen och i forskningsanvändningen. Det behövs ett samtal, där "ingen talar till den andre, utan båda talar med varandra". Man kan se relationen som ett försök till kontrakt mellan skolpersonal och forskare och mellan förtroendevalda/tjänstemän och forskare.

Dialogstyrning, som det handlar om här, är ett försök att närma forskningens frihet och samhällets nytta till varandra genom att parterna diskuterar och förhandlar sig fram till vilken forskning som ska initieras och hur den ska användas. Dialogen innebär att både forskningsadministrationen, projekten och forskningens genomförande i sig är dialogbaserad. I initieringsfasen kan Skolverket identifiera områden där forskning saknas. Projektbeskrivningarna kan relevansbedömas. Problem och teman för forskning kan härledas från vardagen och fångas upp genom Skolverkets utvärdering, uppföljning och utvecklingsarbete. Skolverket kan också arrangera möten genom konferenser, symposier, temadagar, nätverk mm.

Till följd av kommunikationstänkandet och dialogstyrningen blev det viktigt att skapa arenor för dialog om forskning och forskningsresultat. Sådana arenor och nätverk av forskare och användare, kan ge möjligheter till diskussion, där erfarenhetsbaserad kunskap bryts mot forskningsbaserad. En forskningsnämnd bestående av forskare tillsatta av regeringen och ett forskningsråd bestående av skolrepresentanter tillsatta av Skolverket utgjorde fram till 1997 två viktiga arenor för dialog och rådgivning. Tanken var att nämnd och råd skulle förhandla sig fram till förslag som kunde tillfredsställa både forskarsamhället och praktikfältet. Senare har andra modeller prövats. Bl.a. har Skolverkets egen personal och kompetens använts i större utsträckning. Forskning med relevans för sektorn har varit den ena målsättningen. Den annan har varit betydelsen av disciplinär, vetenskaplig utveckling. Den vetenskapliga bas som sektorsforskningen vilar på, utvecklas inte oberoende av de samhälleliga och sektoriella problem, som den uttalar sig om och används för. Sektorsforskningen har under årens lopp haft stor betydelse både för skolreformer, skolutveckling och för utvecklingen av pedagogiken som vetenskaplig disciplin.

Revideringen av den ursprungliga forskningsplanen under 1990-talet innebär, att grundtankar och huvudlinjer består. Det är en tydlig inriktning mot kommunikativ rationalitet, som bygger på vetenskaplig kvalitet, samförstånd, nytta och samhälleliga värden. Målet är ett myndigt samhälle, där varje individ ges kunskap och sociala möjligheter att delta i en dialog på lika villkor. Utbildningsforskning har av tradition stått praktiken nära. Med de senaste förändringarna i styrsystem och ansvarsfördelning behöver och kan detta utvecklas ännu mer. Kunskap är kulturellt betingad. Kunskap utvecklas inom breda, relationella, interdisciplinära, sociala och ekonomiska sammanhang och i komplexa användarmiljöer. Problemlösning är i större utsträckning organiserad kring en speciell händelse. Val, värderingar och

1999-12-02

Dnr 99:2295

preferenser hos olika aktörer och brukare får då större betydelse. Den "interaktiva modell", som fördes fram i den ursprungliga forskningsplanen, har betonats i revideringarna och ligger fast i det fortsatta arbetet. Utvecklingen internationellt går i samma riktning. Svenska erfarenheter har uppmärksammats bl.a. inom OECD. Den fortsatta framställningen bygger därför vidare på dessa utgångspunkter.

Några erfarenheter från implementering och uppföljning av Skolverkets forskning.

Skolverkets forskning innebär en brytning med invanda mönster i samarbetet med forskarsamhället. Betoningen av relevans skulle ge större utrymme för praktikern tack vare dialogen. Det ställer stora krav på en förändrad forskarroll och en förändrad tjänstemannaroll.

Erfarenheterna tyder på att forskarsamhället hade svårt för att förstå innebörden av förändringarna. Ansökningar om forskningsmedel såg ut ungefär som vanligt. Det var svårt att skapa legitimitet för praktikernas synpunkter. Dialogen var därför svår att utveckla till förhandling mellan forskare och olika intressenter. Nätverkstanken utvecklades till viss del, men ibland på sina egna villkor eller snarare på vissa forskargrupperns villkor. Förståelsen och intresset för gränsöverskridande organisatoriska grepp var ringa. Det var lättare inom nya problemområden, där inarbetade revir saknades. Nämnd och råd deltog inte i arbetet på lika villkor. Relevansfrågorna fick inte den tyngd som avsetts. Skolverkets utvecklings-, uppföljnings- och utvärderingsarbete kom igång senare än programmet för forskning. Konsekvenserna av de stora och snabba utbildningsförändringar, som ägt rum under 1990-talet, har inte heller varit lätt att kommunicera till forskarna. Trots stora ambitioner fanns historien i bakgrunden och spelade en betydande roll för hur snabbt och grundligt förändringar kunde ske. Begreppen kunskapande organisation och dialogstyrning var från början oklara.

Trots detta finns en hel del positiva och konstruktiva erfarenheter att ta till vara. Samarbetet mellan forskare och forskargrupper har ökat. Det är viktigt, eftersom kommunikationen även forskargrupper emellan kan vara ganska dålig. De gräns- och områdesövergripande problem, som många utbildningsfrågor kräver, måste leda till samarbete mellan forskargrupper. Praktisk-pedagogisk verksamhet förstås bäst då den studeras och analyseras från olika discipliners perspektiv och på olika nivåer. När man studerar den forskning som Skolverket finansierat under 1990-talet, visar den en tyngdpunktsförskjutning mot en mer helhetlig, kritisk och kontextuellt förankrad förståelse av utbildningssystem, undervisning och lärande. Forskning om ledning och styrning av skolan samt forskning med utbildningspolitiska frågeställningar är dessutom områden där forskning tidigare saknats. Det är också fler nivåer i systemet som studeras, dvs både frågor på systemnivå och

1999-12-02

Dnr 99:2295

frågor på lokal nivå eller individnivå. Samhällsperspektivet har varit viktigt i det som prioriterats. Därför har Skolverket vinnlagt sig om att stödja sådan forskning som anlagt en helhetssyn på samhällsförändringar och skolpolitiska reformer, där intresset främst ligger i förhållandet mellan samhälls- utbildning-individ.

Däremot har det inte varit så lätt att involvera andra discipliner än pedagogik i forskningsfältet. Fortfarande går c 70% av projekten till de pedagogiska institutionerna. Samtidigt finns det emellertid en större ämnesmässig bredd inom pedagogikämnet, t ex didaktik/ämnesdidaktik, ekonomiska och organisatoriska perspektiv samt jämförande studier. Många projekt har utvecklats på metodplanet. Metodvalet är mer varierat och ofta kombineras olika metoder. Historisk-analytiska metoder och kvalitativa metoder är mer frekventa än tidigare. Det har också skett en koncentration till färre och större projekt. Däremot har projekttiden inte ändrats. Tre-femårsprojekt är vanligast. Förlängningar och nya idéer gör emellertid att en och samma forskare och därmed forskningsmiljö kan finnas med betydligt längre. Det innebär att stödet till miljön är betydligt längre än till projektet. Det här är utvecklingslinjer som kunde iaktas fram till 1996 då anslaget minskades. Därefter har en avveckling skett. Forskningsmedel har därefter i första hand finansierat kunskapsöversikter, forskningskonferenser, mindre men angelägna projekt etc. En större, femårig satsning har det senaste året gjorts inom området samverkan barnomsorg-förskola-skola.

Allmänna grundtankar och forskningsbehov.

Slutsatserna från uppföljningen av Skolverkets forskning är, att mycket av det som kommit till uttryck i programmet är väl värt att ta vara på. Det tar tid, och måste få ta tid, att genomföra en så stor förändring med så många involverade, som det varit frågan om här. Den interaktiva modellen kan intressant och bör utvecklas vidare. Nätverksarbetet mellan beslutsfattare, forskare och praktiker är viktigt. I takt med att Skolverket som myndighet blir allt tydligare som utvecklare, förvaltare och användare/spridare av kunskap blir den samverkansmodell som ovan redovisats allt mer angelägen även inom Skolverket.

I ett samhälle där kunskapsutveckling och kunskapsförankrade lösningar betonas, är det viktigt att utveckla en ny interaktiv FoU-modell. Det förutsätter emellertid att forskningsprioriteringarna görs med stöd i analys av aktuella samhällsbehov, utvecklingstendenser och utbildningspolitiska frågeställningar. Som exempel på företeelser i samhället som får betydelse för vilka kunskapsbehov som prioriteras är förutom samhällspolitik och utbildningspolitik, den ökade internationaliseringen och globaliseringen, den informations- och kommunikationstekniska utvecklingen, utbildningssystemets expansion (explosion), mångkulturalitet och samhällets

1999-12-02

Dnr 99:2295

kulturella värdegrund m fl. Utbildningsforskning har en tydlig koppling till samhällsförändringar och samhällspolitik.

Den interaktiva modellen är intressant därför att den utmanar samarbetet mellan myndighet, forskare och praktiker och därmed lyfter den fram både kvalitet och relevans i forskningsbehov och prioriteringar. Erfarenheterna visar, att forskarna har haft stort inflytande över både relevans och kvalitet. Därför har det också varit svårt att utveckla det förhandlingsarbete som nämnts ovan, eftersom just de utbildningspolitiska kriterierna och därmed relevansen blir tydligare då. De tematiseringar som nämns i Skolverkets senaste revidering är emellertid ett steg i riktning mot att lägga större vikt vid relevansfrågan, liksom det innebär en närmare knytning till Skolverkets uppdrag. De frågor och problem som uppkommer i det reformarbete som äger rum inom utbildningssektorn och den faktiska förändringsprocessen blir då viktiga utmaningar och kan väcka behov av forskning inom utbildningsområdet. Sådana frågor griper över flera sektorer och behöver problematiseras över de traditionella disciplingränserna. Dessutom krävs en garanterad samverkan mellan forskare och praktiker för att säkra såväl kvalitet som relevans i detta arbete. Visserligen är det viktigt att sektorsforskningen utgår från aktuella utbildningsfrågor t ex reformfrågor, men samtidigt är det också nödvändigt att forskning kompletterar t ex utvärderings- och styrningsfrågor med vidare teoretiska perspektiv och alternativa lösningar. Det kan göras genom att forskningen sätter in dessa frågor i sådana teoretiskt sammanhang som medför en bättre förståelse för utbildningssystemets förutsättningar, processer och resultat på både system- och verksamhetsnivå.

Exempel på sådana *övergripande områden* är:

* Mot bakgrund av fokuseringen på ett livslångt lärande behövs forskning som belyser relationen mellan samhälle och utbildning. Det behövs en forskningsbaserad kunskap av god kvalitet, som ger insikt i samspelet mellan å ena sidan samhällets förändringsprocesser och å andra sidan strukturer, innehåll och reformer/innovationer. Vi behöver få dessa relationer belysta på internationell, nationell och lokal nivå. Det är också intressant att göra jämförelser mellan dessa nivåer. Överhuvudtaget vore det fruktbart med komparativa studier i tid och rum. Den longitudinella forskningen i Sverige är unik, har ett internationellt anseende och både kan och bör vidareutvecklas. Svensk utbildningshistoria är intressant eftersom den bygger på en tydlig välfärdsmodell där villkoren förändrats över tid. Utbildningshistoriska och samtidshistoriska, komparativa studier av dessa traditioner skulle mot bakgrund av vad som skett under 1990-talet t ex kunna ge perspektiv på kontinuitet och brott i skolutvecklingen, bl a relaterat till etnicitet, kön, sociala villkor mm. Det långa historiska perspektivet saknas i alltför hög grad i modern svensk utbildnings/skolforskning.

* Den kritiska och granskande forskningen är en styrka och bör stimuleras. Nya utmaningar och problem som en konsekvens av samhällsförändringar

1999-12-02

Dnr 99:2295

och reformer måste uppmärksammas. Det innebär också att flera akademiska discipliner blir aktuella. Hit kan räknas flerkulturell forskning, specialpedagogisk forskning, studier av våld och konfliktlösning, studier av skolans innehåll, studier av den tekniska utvecklingens konsekvenser ur ett lärande- och kvalificeringsperspektiv samt studier av förhållandet mellan utbildning - kompetens - ekonomisk investering kontra utbildning - kompetens som utvecklande och bildande aktivitet. Det här är områden som ställer forskningen inför stora utmaningar. För att den ska vara fruktbar bör den ske utifrån en annan förståelse än tidigare. Kritisk forskning kräver förankring i ett nytt vetenskapligt landskap. Tvärvetenskaplighet, bredd, kompetens och kommunikation är komponenter i detta landskap. Forskningsmiljöer måste utvecklas och stimuleras i den riktningen utifrån dessa behov.

OECD har identifierat forskningsteman, som är relevanta även för svenska förhållanden t ex:

- * Relationen mellan forskningsbaserad kunskap och annan kunskapsproduktion.
- * Utbildningsstatistik och utbildningsindikatorer som del av en kunskapsbas.
- * Skolans innehåll och relation till mång/flerkulturalitet.
- * Skolans innehåll och betydelse för identitetsutvecklingen.
- * Olika kulturella och sociala skillnaders betydelse för inlärningsmiljön.
- * Effekterna av institutionaliseringen av uppfostran och omvårdnad.
- * Hur olika sorters läroplansstöd tas fram och används.
- * Hur framtidens lärande organiseras.
- * Utbildningen för skolledare, lokal skolförvaltning och lärare.
- * Massmedia som socialiseringsagent.
- * Ett pluralistiskt samhälles rationalitet, likvärdighet mm.
- * Uppföljning av skolreformer.
- * Vägen genom utbildningssystemet i allmän, teknisk och yrkesinriktad utbildning.
- * Övergång mellan utbildning och arbete, vidareutbildning och kompetensutveckling.
- * Vuxnas lärande
- * Samtida policy för livslångt lärande.

De frågor och problem som kan belysas inom ovanstående teman kan och bör behandlas utifrån olika vetenskapliga perspektiv och därmed också genom olika discipliner. De kräver flervetenskapliga forskningsmiljöer. Tematiseringen kan skärpa inriktningen av dem.

De basområden, som finns i det ursprungliga forskningsprogrammet är också en tematisering över forskningsbehov som varit och fortfarande är brukbara för att identifierade forskningsbehov. Dessa områden är:

- * *Skolans verksamhet - utbildningens innehåll, utformning och resultat.* Forskning som ur olika synvinklar belyser urval, organisering och

1999-12-02

Dnr 99:2295

förmedling av kunskapsinnehåll för utbildning av centralt intresse liksom resultaten av skolans verksamhet. Hur verksamheten faktiskt gestaltar sig sätts i centrum.

* *Skolan som kultur och arbetsmiljö.* De individer och grupper av individer som är verksamma i skolan sätts i centrum. Olika kulturer möts och utvecklas i utbildningsmiljön. För att förstå verksamheten och dess förutsättningar är det angeläget med forskning om sociala processer och förhållanden.

* *Styrning och ledning av utbildning.* En rad förändringar har skett i det regelsystem som omger arbetet i skolan. Målstyrningens innebörd och tillämpning aktualiserar frågor om skolors olika lösningar, värden och principer bakom mm. De har att göra med innebörden av vad som brukar betecknas som professionalitet. I detta ligger forskning som omfattar ledarskap, lärar-, skolledarutbildning och kompetensutveckling.

* *Utbildningens effekter och effektivitet.* Här avses forskning som kan bidra till en fördjupad diskussion om varför skolverksamheten organiseras och värderas som den gör. Det gäller forskning som beskriver förändring och utveckling i utbildningssystemet och analyserar effektivitet och effekter. Forskning om utvärdering och utvärderingars funktion har en plats här, inte minst när det gäller att utveckla modeller och metoder för att samla information om utbildningsresultat och utbildningsprocesser.

Utbildningsekonomisk forskning hör hit.

* *Utbildning och utbildningspolitik i samhället.* Skolan och utbildningssystemet relateras till samhälleliga förhållanden och samhällsförändringar. Forskning som komparativt, kritiskt överblickar och granskar förändringar med bäring på utbildning och synen på utbildning är av stor betydelse.

Dessa forskningsområden kan inte anses färdigbehandlade genom de projekt som Skolverket givit stöd till. Däremot kan man säga att det som gjorts innebär en god avstamp, som föder nya problem och frågeställningar. Några exempel på de resultat, som hittills har dokumenterats, och nya forskningsbehov som kan identifieras inom basområdena Skolans kultur och arbetsmiljö samt Utbildning och utbildningspolitik i samhället redovisas nedan. Dessutom redovisas erfarenheter från arbete i nätverk, som även det kortfattat beskrivs nedan. För dem som deltagit har nätverken varit stimulerande, fördjupat forskningsmiljöerna och till viss del fört forskningen framåt inom respektive område. Det hade emellertid varit önskvärt att även utveckla nätverk med större bredd, dvs. över ämnesgränserna. När nya nätverk startar bör mindre etablerade forskningsområden och miljöer prioriteras och tydliga mål för verksamheten formuleras.

* Forskning inom basområdet *Styrning och ledning av utbildning* pekar på att kommuner och skolor i dagsläget har en tämligen bristfällig beredskap att leva upp till statens krav på att agera som självständig organisation med hög grad av självständig autonomi visavi den "nedtonade" statliga styrningen. Forskningen använder olika begrepp för att beskriva denna problematik, t ex

1999-12-02

Dnr 99:2295

lokal organisation, reflekterande skola, modern organisation, skolans identitet, handlingsutrymme etc. I flera projekt pekas på skolledningens betydelse som serviceinriktad, verksamhetsorienterad mm. Det handlar alltså snarare om styrning i skolan än om styrning av skolan. Det nyckelbegrepp som tonar fram med bäring på skolans styrning är utvecklingsarbete i allmänhet och skolutveckling i synnerhet, som det mest verkamma vad avser styrningen i skolan. En nyckelaktivitet är också, att skolans aktörer upptäcker den egna organisationens "identitet" eller "kultur/er". Utvärdering och kompetensutveckling av skolans personal och elevernas föräldrar är andra nyckelaktiviteter.

De flesta projekt har alltså behandlat styrning och ledning inom den enskilda skolan. Få är inriktade mot ett vidare sammanhang, som relaterar styrning och ledning till varandra. En analytisk och förståelseinriktad ansats har dominerat. Programmet är flervetenskapligt. Därför är det viktigt, att det vidare sammanhang av statlig och kommunal styrning, av vilken kommunal och skolbaserad ledning är en del, ges hög prioritet. Utgångspunkterna bör tas i de processer som bär upp den synbara verksamheten. En begreppsligt och diskursivt orienterad forskning om begrepp som styrning, ledning, ledarskap, målstyrning och likvärdighet förefaller angelägen och bör genomföras i sådana studier, som medger jämförelser över tid och rum. Rubriken för basområdet borde i fortsättningen vara Skolans styrning och ledning.

* Inom basområdet *Utbildning och utbildningspolitik i samhället* har intresset för ett antal utbildningspolitiska begrepp utvecklats. Det innebär, att den utbildningspolitiska diskursens förutsättningar och värdebaserade innehåll har stått i fokus. I enlighet med utgångspunkterna har området inneburit, att skolan har studerats som institution, att systemaspekter uppmärksammas, att samhällsliga trender behandlas liksom värdeförskjutningar i samhället och utbildningens kompetensgivande roll. I programmet har politik förstått som "att förhålla sig till samhällsförändringar". Däremot har framtidsfrågor i en mera direkt mening, liksom existentiella frågor fått mindre uppmärksamhet. För att förstå utbildningspolitik och för att kunna fatta utbildningspolitiska beslut, finns det behov av fördjupade kunskaper inom följande områden: Skolan studerad som institution och relaterad till andra samhällsliga institutioner, t ex barnomsorg, ungdomsorganisationer, media etc., inriktning mot systemaspekter t ex studier av friare val och friskolor relaterat till social bakgrund, utbildningsbakgrund samt innebörden av större studier av samhällsliga trender och välfärdsförskjutningar t ex uppfattning om medborgarrollen, utbildningens kompetensgivande roll (ex efterfrågan på utbildning av individ, arbetsmarknad, högskolor) framtidsfrågor (ex utbildning och skola i olika scenarier) regionalisering - internationalisering - globalisering, livslångt lärande som begrepp och praktik, miljöfrågor samt existentiella frågor främst i anslutning till värden, värderingar och värdeförskjutningar. Det finns också behov av fortsatta analyser av centrala politikbegrepp som t ex demokrati,

1999-12-02

Dnr 99:2295

medborgarskap, kunskapssyn, likvärdighet, valfrihet etc. Som ett områdesprogram antingen inom detta basområde eller som ett nytt föreslås följande tema, som fokuserar barns och ungdomars villkor: Ungdomars materiella och kulturella rum. Forskningen kan inriktas mot värderingsförändringar, demokratiutveckling, arbetsmarknadsförändringar, karriärutveckling, rumsliga förskjutningar mediautveckling och/eller familjestruktur och social kontroll.

* Erfarenheter av arbete i *nätverk*. Koncentration och kommunikation har varit bärande principer för att främja att forskning sker med kunskapsområden som utgångspunkt. Det betyder, att den samlade kompetensen ska gå utöver den enskilda och möjliggöra en övergripande helhetssyn och bild av området. Det betyder också, att nätverken ska vara kompetenta att formulera nya perspektiv och vara starka nog att delta aktivt i samtalet om utbildning. Det innebär att forskning från olika discipliner, vetenskapliga perspektiv, olika lärosäten och bakgrund bör delta i ett nätverk. Ett möte innebär kunskapsöverblick, kunskapsutveckling, kunskapsvård och kunskapsinformation och är viktiga mål för nätverken. Nätverken var utmanande för forskarna. Forskarna såg myndigheten som någon som tillstyrkte eller avlog ansökningar. Allt efter att flera nätverk har bildats och Skolverket också bidragit med miljöstöd till etablerade forskargrupper mm har den bilden tonats ner. Att forskare är involverade i andra uppgifter inom Skolverket har med tiden skapat både kunskap och förståelse för Skolverkets uppgifter som myndighet. De har kunnat se sina olika uppgifter i den verksamheten - åtminstone en del av dem.

Nätverken har alltmer utvecklats i riktning mot dialog och kunskap. Det har uttryckts i workshops, seminarier, symposier mm. Diskussioner, översikter, analyser av olika forskningsinriktningar, samarbete över disciplinräns, internationella projekt och nätverk samt publicering och spridning av forskning har ägt rum. Det har också resulterat i nya forskningsförslag. Pga. nedskärningar har dessa förslag inte varit något som Skolverket kunnat finansiera, vilket innebär att en del av nätverkens funktion tappats under tiden. Nedskärningarna har också inneburit, att forskning som inte fortsatt forskningsstöd dels haft svårt för att medverka och dels i viss mån förlorat intresset. De flesta nätverk har haft stor betydelse inte minst för de forskningsmiljöer, som engagerat sig. Ibland har de tjänat de egna intressena mer än de överordnade. Det har emellertid varit svårare att hävda de senare, när villkoren för forskningsfinansiering förändrats. Bland erfarenheter som bör tas till vara är emellertid: att stimulera möten och samarbete/ för forskning över disciplinräns och mellan forskargrupper, mellan olika teoretiska och metodologiska ansatser, information och rapportering dvs. "den tredje uppgiften" samt internationellt samarbete. Detta bidrar till att forskningsfronten flyttas framåt, nya forskningsområden utvecklas och att forskare/forskning utmanar varandra på ett klokt sätt. Detta kan åstadkommas både genom stöd till nätverk och till forskningsmiljöer.

1999-12-02

Dnr 99:2295

Diskussioner med forskare och representanter för lärarorganisationerna och Kommunförbundet har resulterat i att *forskningsbehov inom följande teman identifierats*. Inom varje område ges exempel på frågor och problem, som är angelägna för forskning. Flera frågeställningar kan givetvis identifieras.

Didaktik.

- * Klassrumsstudier och studier av lärandeprocesser.
- * Samspelet mellan lärare-elev och elev-elev bör studeras i relation till undervisningens innehåll.
- * De stora satsningarna på IT i skolan gör att det behövs forsknings- och utvecklingsarbetet om IT som pedagogisk resurs och hjälpmedel inom olika områden.
- * Det behövs forskning om kunskapsbildning och pedagogisk förnyelse inom olika ämnen och ämnesområden t ex läs- och skrivfärdigheter, matematik m.fl. i skolan.
- * Svensk forskning om miljöundervisning har varit relativt begränsad. Intresset bör riktas mot de miljömoraliska, demokratiska, estetiska och kulturella dimensionerna. Här ryms en mängd frågor av betydelse för att utveckla kunskap om miljöundervisningen.

Lärande och IT.

- * Lärande och IT reser frågor om inläringens och kunskapens villkor.
- * Undersökningar av IT i kontextbundna situationer. Som exempel kan nämnas hur tekniken kan underlätta lärandet för barn med funktionshinder och teknikens betydelse för förståelsen av vissa fenomen och begrepp, t ex inom naturvetenskap och ekonomi.

Läraryrkning.

- * Kan man förbättra elevers lärande och bristen på sökanden till naturvetenskaplig och teknisk inriktning/utbildning genom att bättre utnyttja lärare, lärarutbildare och ämnesdidaktiska forskares breda och djupa kunskap genom ett aktionsforskande lärande? Det bygger på arbete i nätverk av aktörer med olika kompetenser. Fokus för kunskapsbygget är undervisningen och lärandet i skolan.
- * Från att betraktas som ett självklart medel för skol- och lärarutveckling sker nu också ett ifrågasättande av hur ett kollektivt arbete kan förenas med ett personligt buret lärararbete. Intresset har gått från arbetslaget som ett medel i sig till intresse för hur det kollektiva arbetet kan underlätta lärande och reflektion både för lärare och för deras elever. Under vilka organisatoriska förutsättningar kan ett kollektivt arbete utvecklas i skolan och vad i organisationen stimulerar lärare till reflektion och lärande i lärarkollektivet?
- * Barnomsorgen och lärarutbildningen bör studeras i relation till de snabba förändringarna i skola och samhälle.
- * Hur görs pedagogers röst hörd? Lärare och förskollärare, som forskar själva, har ofta intresse av att komma nära den praktik de arbetat i. Dessa arbeten synliggör den komplexa relationen mellan pedagoger, barn och

1999-12-02

Dnr 99:2295

föräldrar, men denna process behöver också studeras som en samhällelig, politisk och historisk relation.

* Lärares strategier att bedöma inlärningsituationer, skolutveckling, måluppfyllelse mm.

* Utvecklingsarbeten där teori och praktik går hand i hand. Här finns utrymme för både etnografiskt orienterade studier och aktionsforskning av olika slag.

Jämställdhet/genusforskning.

* Inom könsteoretisk forskning försöker man beskriva, förstå och förklara dels olika sociala arrangemang grundade på kön som social kategori, dels könstillhörighetens betydelse för individen. Detta sker i en kontinuerlig och pågående process och innebär att nya beskrivningar och analyser behöver genomföras, t ex om den sociala interaktionen i klassrummet och förutsättningarna för individens identitetsskapande. Också innehållet i undervisningen och dess förändringar behöver följas. Några teman här är hur undervisningen anpassas till elever av olika kön samt om och på vilket sätt undervisningsämnen bidrar till könskonstruktionen. Ett annat område där det behövs forskning är hur biologiska respektive socialt konstruerade förklaringar och synsätt kan förstås.

* I den läroplansteoretiska forskningstraditionen har forskarna närmat sig teori och empiri med en könsneutral hållning. Det verkar som intresset för att studera läroplaner ur ett könsperspektiv så gott som försvunnit under senare år. Med tanke på det könssegregerade utbildningssystem som vi i vissa avseenden trots allt fortfarande har borde denna fråga stå högt på listan över forskningsbehov.

* Det behövs jämställdhetsforskning, som fokuserar värderingsdimensionen och gör den till föremål för analys. Följande frågor kan identifieras inom detta fält: Hur ser jämställdhetsvärderingarna ut idag bland förskolans, skolans och barnomsorgens aktörer? Hur omformas jämställdhetsvärderingarna i det mångkulturella sammanhanget? Hur presenteras värderingar om kön och jämställdhet för barnen/eleverna? Hur har jämställdhetsarbetet utvecklats i förskola, skola och barnomsorg under de senaste 30 åren?

Specialpedagogik/Elever med behov av särskilt stöd.

* Elever med behov av särskilt stöd. Bakomliggande normer, konflikter och värderingar.

* Vad innebär specialpedagogik i en skola för alla?

* Stödja och stimulera pedagogisk forskning inom området elever med funktionshinder.

Ledarskap.

Forskningen om ledarskap är starkt eftersatt. Ledarskapet i förskola, skola och skolbarnomsorg är beroende av de stora förändringarna i utbildningssystemet. Ledare för ledande organisationer behöver studeras, vilket även kan omfatta jämförelser med andra organisationer. Ledarskapets betydelse för skolors utveckling är ett angeläget tema. Nationella utvärderingar

1999-12-02

Dnr 99:2295

erbjuder långsiktiga studier som är av särskilt intresse inom detta område. Aktionsforskning kan också vara av värde, där olika modeller för ledarskap och personalens kompetensutveckling kan utveckla och studeras. Det innebär också, att studier av skolans "parallellprocesser" kan initieras dvs. man väljer sådana perspektiv på lärarens eget lärande, som kan reflekteras över till elevers lärandesituation i skolan. Skolledares agerande som lärare för lärare blir då ett självklart studieobjekt.

* Kvinnor och skolledning har ännu inte etablerats som forskningsområde. Den snabbt ökande andelen kvinnor i skolledande ställning under 1990-talet innebär inte självklart att kvinnor i samma takt fått tillgång till makt och inflytande över förskola, skola och skolbarnomsorg eller utbildningssystemet. Frågan om kvinnor som skolledare behöver lyftas till en strukturell nivå, för att vi ska förstå det skolledarskap som i grunden kanske inte förändrats. Fokus behöver vidgas och gå bortom frågan om enbart ledarskap och skillnader mellan kvinnor och män och istället belysa skolan som organisationskultur och utbildningspraktik utifrån en mer allomfattande genusanalys.

Styrning - skolutveckling.

- * Relationen mellan forskning och utvecklingsarbete.
- * Ett målrelaterat styrsystem; konsekvenser för det lokala läroplanarbetet.
- * Är IT en motor i en generell skolutvecklingsprocess? Läroplanerna, samhällsutvecklingen i stort och inte minst elevernas erfarenheter och förväntningar är de kanske viktigaste förändringarna i utvecklingen av dagens skola, men vilken roll spelar IT?
- * Studier av vilka faktorer som har betydelse för lokala skolpolitikens agerande (eller ej!) till följd av decentraliseringen bör vara centrala.
- * Hur är begreppet läroplan relaterat till pedagogik och undervisning? Vad har texten i läroplanen för betydelse för tex. genus/kön? Vilka länkar finns mellan läroplanens texter och sociala och ekonomiska händelser? Vad betyder de senaste årens skolpolitiska förändringar?
- * Vad innebär "ett livslångt lärande" för förskola, skola, skolbarnomsorg, och vuxenutbildning samt för individen, dvs. på såväl system som individnivå?
- * Vad innebär "ett livslångt lärande" för relationer mellan utbildning, arbetsmarknad och privat sektor?

Läro- och kursplaner.

* Det förs internationellt en omfattande diskussion om läro- och kursplaners innehåll. Det saknas däremot i alltför hög grad undersökningar och analyser av deras form: Vad är läro- och kursplaner? Vilken diskurs representerar de?

Förskola/barnomsorg.

* Vilka barn och vilken barnpedagogik håller vi på att tillskapa inför framtiden? På förskolans område finns mycket att göra på det teoretiska planet, medan mångsidigheten på metodsidan är stor. Fortfarande finns hos många en starkt normativ kod, även om ett poststrukturellt perspektiv börjar

1999-12-02

Dnr 99:2295

ifrågasätta de självklarheter, när det gäller barns utveckling mm, som länge varit rådande. Detta öppnar för nya forskningsfrågor. Individens frihet och valfrihet: Hur ser det självreglerande barnet ut? Vilka pedagoger möter dessa barn?

* Barn och pedagoger i barnomsorgen återfinns i det offentliga samtalet om utbildning men också i den arbetsmarknadspolitiska diskursen om kvinnans jämställdhet. Kvinnans och barnets kulturella och ekonomiska positioner i samhället passerade en slags synlighetströskel inom olika forskningsdiscipliner så sent som på 1970-talet, då barnet och barndomen fick sin första historieskrivning samtidigt som kvinnors historia och utbildningshistoria skrevs. Dessa relationer mellan kvinnan, barnet, institutionerna för fostran och lärande och övriga samhället har inte blivit mycket mer utforskade sedan dess. Barnpedagogisk forskning har i denna mening mycket låg status och liten rörlighet. Traditionell kvinnoforskning har inte intresserat sig för barnperspektivet och barnpedagogisk forskning och förskoleforskning har inte intresserat sig för genus. Här finns ett stort forskningsfält.

* Samarbetet mellan barn "peer interaction", kan ge förutsättningar för ett upptäckande lärande och kreativt tänkande. Hur uppfattar lärare att samarbete mellan barn går till? Hur inverkar ett individualiserande arbetssätt på barns samarbete? Motsvarande fråga kan ställas om leken.

Flerkulturalitet.

* Social och etnisk bakgrund samt kön måste uppmärksammas, eftersom skolsystemet på alla nivåer präglas av valfrihet och ökad variation, när det gäller utbildningsutbud.

* Hur formas etnisk identitet? Kulturbegreppet behöver analyseras och kulturanalyser göras. För att förstå andra behöver vi förstå hur vi själva formats och att detta är en ständig process.

* Vilken kulturell förnyelse behöver skola och lärarutbildning? Ovissheten inför framtiden förefaller stor liksom tidens komplexitet. Behovet av gemensamma diskussioner och ömsesidigt stöd ökar. Å ena sidan säger man, att skolan spelar mindre roll och å andra sidan, att den borde ha större betydelse för de kulturella förändringarna. Vad innebär en konstruktivistisk syn på kultur och kunskap för gängse pedagogiska föreställningar? Hur representeras kulturella skillnader inom utbildningsinstitutionerna, och vilka spår sätter de i den kulturella kanon? Hur ska offentliga institutioner ställa sig till den oenighet som uppstår i samband med en uppluckring av kulturella hegemonier?

Globalisering - internationalisering.

* Visioner - uttolkningar - implementering. Vad står dokument och överenskommelser för inte minst inom EU.

* Hur förstår och arbetar skolsveriges aktörer (elever, lärare, skolledare, tjänstemän, politiker) med begrepp som identitet, internationalism, europeisk dimension, citizenship, världsmedborgarskap?

1999-12-02

Dnr 99:2295

Likvärdighet.

* Frågeställningar som berör likvärdighet och jämlikhet bör uppmärksammas.

Kunskapsbedömningar.

- * Elevbedömningar: utveckling och medvetenhet om användningen av alternativa prov.
- * Bedömning av praktisk kunskap i relation till inlärningsprocessen och vilka kreativa miljöer som stimulerar inläring.
- * Forskning som samtidigt beaktar sociala, manuella och kognitiva kompetenser inom yrkesområdet.
- * Systematisk kunskapsuppbyggnad om bedömning av elevers kompetens i yrkesprogrammets karaktärsämnen.

Utbildningsekonomi.

* Hur har ekonomiskt tänkande influerat planerare på olika nivåer, t ex i läroplansskrivningar? Vad betyder det?

Ovanstående teman omfattar vart och ett flera mycket relevanta forskningsfrågor som kan vidareutvecklas. Flera frågor kan dessutom läggas till. De nämnda är snarast att betrakta som exemplifieringar. Frågorna kan dessutom placeras under fler än ett tema. Många förutsätter samarbete mellan flera vetenskapliga discipliner. De teman som nämns ovan är skolans läroplaner/läroplansteoretisk forskning, styrning/likvärdighet, styrnings/ledning/ledarskap, styrning/likvärdighet, skolans värdegrund, reformfrågor, skolans utveckling, didaktik, jämställdhet/genusforskning, specialpedagogik, den forskande läraren/aktionsforskning/aktionslärande m fl. Inom samtliga områden är det utbildnings- och lärandefrågor som aktualiseras. I Skolverkets granskning av vad andra finansierare (råd och stiftelser) finansierat av utbildningsrelevant forskning under 1990-talet är det just dessa områden som de inte har prioriterat. De relevanta pedagogiska frågorna faller mellan stolarna. Råd och stiftelser prioriterar inte dessa forskningsområden, även om en del av dem har fått ökade anslag under 1990-talet. Skolverket har under motsvarande period avvecklat sina forskningsprojekt och prioriterat kortare forskningsinsatser t ex kunskapsöversikter.

Forskarna pekar också på några forskningspolitiska utmaningar, som är av betydelse i det här sammanhanget, nämligen:

- * Inställningen till utbildningsforskning behöver förbättras bland lärare/ämneslärare och rektorer.
- * Forskare, lärarutbildare och lärare bör samordna sina intressen och utveckla projekt tillsammans.
- * Forskning är långsiktig och problem och frågeställningar är inte alltid av omedelbart verksamhetsintresse. Likväl kan forskningen ha stor betydelse för kunskapsutvecklingen.

1999-12-02

Dnr 99:2295

* Alltför stor del av forskarnas små anslag går idag till administration. I realiteten kommer bara hälften av tilldelade medel forskningen till godo.

Inom Skolverket har forskningsbehovet diskuterats i relation till *Skolverkets utvecklingsstrategi*. Den inriktas mot sex kunskapsområden, nämligen Delaktighet och ansvar i den lokala verksamheten, Skolans mål - prov - bedömning, Värdegrunden i praktiken, Helhet - kontinuitet - valfrihet, Kärnämnen - karaktärsämnen, Kommunala ansvaret och rektors ansvar samt Skolan - samhället. Motsvarande arbete pågår för närvarande inom Skolverkets övriga ansvarsområden. *Reformuppföljningar och utvärderingar* kan fungera på motsvarande sätt. Flera forskningsteman kan identifieras inom dessa. De innebär också mötes- och samarbetsarenor inte bara för att initiera forskning, utan även för användning av forskning och forskningsresultat.

Som exempel på länkning till forskningsbehov nämns här forskningsbehov i anslutning till *Värdegrunden i praktiken*: Själva värdepremisserna för skolans arbete har inte diskuterats särskilt ingående vare sig i lärarutbildning eller pedagogisk debatt under 1900-talet senare del. När etiska värden betonas i läroplanen och när skolan ska gestalta värden blir det också angeläget, att spegla den pedagogiska praktiken även mot en akademisk horisont. Den kan vara värdeteori, modern demokratiteori och kommunikationsteori. Följande är exempel på frågor som kan bli viktiga:

* Det behövs en teoretisk genomlysning av själva problemområdet: Vilka värdepremisser finns i styrdokumentet? Hur kan dessa analyseras, prövas och kritiseras? Vilken innebörd kan avläsas i utbildningspolitiska, administrativa och pedagogiska sammanhang? Hur legitimeras den uttalade värdegrunden i skolan? Hur ser mötet mellan skolvardagen och den deklarerade värdegrunden ut?

* Skolans faktiska värdegrund formas inte bara på det retoriska planet, utan gestaltas också genom det liv som levs av elever och lärare i skolans värld. Detta aktualiserar bl.a. följande frågor: Hur tolkar olika personalgrupper den deklarerade värdegrunden i sitt arbete? Hur uttrycks detta i handlingar i relation till elever, föräldrar och kollegor? Hur utvecklas värdeaspekter i lärares yrkeskunnande och yrkesidentitet med växande erfarenhet? Hur överensstämmer personliga värderingar med skolans deklarerade värdegrund? Vilka spänningar kan uppstå mellan arbetsvillkor och skolans värdegrund?

* Man får inte glömma elevernas värderingar och sätt att förstå sin omvärld. En värdegrund gestaltas av institutionernas egna medlemmar. Elevernas livssyn och värderingar bör synliggöras och beaktas. Frågor som gäller de unga är bl a: Hur överensstämmer elevens livstolkning och värderingar med skolans värdegrund? Hur kommer unga människors livstolkning och värderingar till uttryck, bl.a. i deras relationer till varandra, till lärare och andra vuxna? Hur varierar livstolkning och värderingar mellan olika elevgrupper? Vilka förändringar kan man se över tid? Vad säger internationella jämförelser?

1999-12-02

Dnr 99:2295

Motsvarande diskussion om forskningsbehov kan föras som resultat av utvärderingar som Skolverket gör och leda fram till forskningsteman. Här nämns några möjliga teman: Styrning av och i skolan, Bedömning i skolan, Pedagogiska effekter av IT, Kultur som kunskapsbärare i skolan m fl.

Forskningsutnyttjande och kunskapsbildning i verksamheten.

Från det forsknings- och utvecklingsarbete som finns idag vet vi, att kunskap från forskning inte används i önskvärd utsträckning. Vi har också lärt oss, att användning av kunskap är en process. Det är inte ett beslut som fattas utan växer fram under en längre tid. Carol Weiss, en amerikansk forskar präglade uttrycket "knowledge creep", som ger en god känsla av vad det är frågan om. När kunskap används i utveckling, utvärdering, undervisning eller annat förändrande syfte, är det inte bara kunskap från forskning som är aktuell. Erfarenhet, utbyte kollegor emellan, facktidskrifter mm kan vara nog så användbart och tillgängligt. Ofta aktiveras kunskapssökandet ur den egna praktiken. Frågor som härleds ur den egna vardagen är fruktbara för den egna kunskapsutvecklingen och har relevans för verksamheten. Kunskap är kontextuell och måste förstås i sitt sammanhang. Kunskapsanvändning är ofta också selektiv och nyttjas för bestämda ändamål. Ett lokalt engagemang - en lokalt engagerad lärare, tjänsteman eller politiker - är en god utgångspunkt för kunskapsanvändning och kunskapsbyggande. Men det krävs mer än så. Mottagarbehov, användarberedskap, tydlighet i kommunikationen, etablerade kanaler för samarbete och en ömsesidig respekt för varandras kunskap är några viktiga förutsättningar. Det är alltså begripligt, att det inte räcker med information om forskning. Ett kommunikationstänkande måste utvecklas bland alla inblandade. Det är också nödvändigt, att utveckla möten och dialog som förutsättningar för det goda samtalet.

En annan förutsättning är, att tolkningsföreträdet problematiseras. Det skiljer dagens diskussion från den som fördes för några år sedan. Då hade forskningen ett odelat tolkningsföreträde och en styrande funktion. Den synen lever fortfarande kvar, men håller på att förändras. Idag vet vi, att skolor och lärare väljer och tar ställning till forskning och annan kunskap utifrån sitt eget perspektiv. Då är det alltid de yrkesverksamma som har tolkningsföreträde. Idag kan man se forskningsanvändning som ett samspel eller en konkurrens mellan kunskapsformer. Skolans kunskapsbildning och lärandet bör vara forskningens fokus. Det gäller oberoende av skolform och nivå i utbildningssystemet och även för lärares grundutbildning och kompetensutveckling.

En grov indelning av studier som gjorts inom området visar, att två dominerande användningssätt förekommer i skolor bland lärare och skolledare, när det gäller forskningsbaserad kunskap, nämligen ett instrumentellt och legitimerande och ett konceptuellt och tankemässigt . Det

1999-12-02

Dnr 99:2295

visar också på en polarisering bland forskare. Vissa forskare håller fast vid ett spridningstänkande. Andra forskare väljer att tolka sina resultat med fokus på den lokala dynamiken/logiken och utvecklar en kritisk inställning till forskningens auktoritet och styrande roll. De senare i dessa grupper är i sig en utnyttjad forskningspotential, som borde kunna användas t ex i olika former av aktionsforskning/aktionslärande (se nedan). Lärandet styrs av en rad speciella förutsättningar bl.a. av hur den sociala situationen ser ut. Forskningsutnyttjandefrågorna måste studeras i ett socialt sammanhang. Men det handlar inte bara om att en enskild aktör/lärare utnyttjar eller inte utnyttjar något, utan även om att det sociala systemet utnyttjar och tillämpar vetenskaplig kunskap. Det finns ett samspel mellan individ och organisation. Det verkar som om forskningsinformation visserligen spelar en roll, men att den reella, kunskapsbildande processen sker informellt och lokalt. Forskning som sprids kan gärna bli herrelös, när den närmar sig skolans värld. Den tas omhand i enlighet med de lokala förhållandena och nyttjas i enlighet med de behov som råder. Användandet styrs av kontextuella inviter, som kan ge möjlighet till kunskapsbildning. Rätt forskning vid rätt tidpunkt kan således bidra till ett nytänkande i vardagen.

Det handlar alltså om att tolka information om forskning tillsammans med andra lokala kulturer inom skolan, om ett tänkande i interaktion med andra och i en kontextuell inramning. Forskningen kan bidra med ett nytänkande och hjälpa till i det lokala tolkningsarbetet. Resultatet är beroende av situationen, rambetingelserna och de uppfattningar som råder om vad som är gott lärarskap och en god verksamhet. Här finns en utnyttjad lärarpotential. I brist på annat kallas den ibland "den osynliga eller den tyst kunskapen" och utvecklas varje dag. Samtidigt som vi försöker åstadkomma förändringar så pågår förändringar. Mycket bra händer, om tillfälle ges.

* Här finns en viktig forskningsuppgift. Det sker en kunskapsbildning lokalt oberoende av det statliga målinriktade förändringsarbetet. Förskolans, skolans, skolbarnsomsorgens och vuxenutbildningens kunskapsbildning och lärande bör vara fokus för forskning. En forskning som ger en realistisk inblick i verksamheten saknas idag. En sådan forskning kan lyfta fram bilder från verksamheten som komplement till forskning på systemnivå. Forskningens uppgift blir då att ur ett inifrånperspektiv studera lärandet och analyserar innebörden i begreppet kvalitet mm.

Läraryrkets forskningsanknytning.

Under den här rubriken tar Skolverket upp lärares lärande som forskare eller medforskande. I övrigt hänvisar Skolverket till Högskoleverkets uppdrag.

Under det senaste decenniet har en relativt omfattande rörelse vuxit sig allt starkare, nämligen att se läraren som forskare eller som medforskande. Det är en internationell trend med rötter i både USA, England och Australien. I

1999-12-02

Dnr 99:2295

Sverige har den vunnit terräng, samtidigt som diskussionerna om den förändrade lärarrollen, läraryrkets komplexitet, läraryrkets status och läraryrkets forskningsanknytning mm blivit allt starkare. Den har fått näring från flera olika håll, vilket gör att den måste tas på allvar i diskussionerna om läraryrkets professionalisering. Framtidens lärande kommer dessutom i stor utsträckning att äga rum på arbetsplatser och medan människor befinner sig i produktion. Att bli subjekt i sitt eget lärande måste också gälla läraren.

Några olika spår karaktäriserar utvecklingen. De exemplifieras här. Ett är att se läraren, som den som tillsammans med andra lärare härleder teorier från sin egen praktik. I detta sammanhang studerar läraren ofta sin egen klass/elevgrupp. Ett annat är att läraren involveras i forskning, som kan leda till social förändring. Förändringen innebär en emancipatorisk roll för läraren och en demokratisk process utvecklas, där man är negativ till expertmedverkan. Ett tredje spår innebär ett samarbete mellan forskare och lärare, där intresset för en progressiv pedagogik förenar de involverade. I ett fjärde jämför man forskning och undervisning och menar, att läraren måste kunna förstå och utveckla kunskap om hur barnet/eleven konstruerar kunskap.

Dessa exempel visar på en reaktion mot synen på läraryrket och lärarrollen, som teknik, konsument, mottagare, förmedlare, förverkligare av någon annans kunskap etc. Initiativ till dessa rörelser har ofta tagits av lärare. Det har bl.a. resulterat i nya samarbetsmönster, partnerskap mellan lärare och forskare mm.

Ovanstående utveckling har ägt rum samtidigt som skolan har blivit föremål för mycket kritik t o m ansetts misslyckad. Parallellt har en syn på lärarutbildning och läraryrke vuxit fram, där man tydligare än tidigare talar om, att lärarutbildning och professionalisering är något som kontinuerligt växer fram under hela yrkeslivet(jfr SOU 1999:63).

Denna rörelse har redan arrangerat egna konferenser, satt avtryck i internationella tidskrifter, på stora utbildningskonferenser, i utredningar, i projekt etc.

Naturligtvis har den inte gått fri från kritik. Bl.a. har problemet med att forska på sin egen skola lyfts fram. En del anser, att det mestadels är fågan om instrumentell kunskap, som är skild från större sociala och politiska frågor. Risker kan också vara, att närheten till undersökningsfältet innebär en stor sårbarhet för deltagande lärare och elever. Den lärarforskning som den beskrivs här utgår oftast från frågor ur vardagen, men även sådan forskning måste kunna leda till nya forskningsfrågor. I kritiken framhålls också, att även lärares forskning måste underkastas vetenskaplig granskning!

Bakom det forskningsarbete, som beskrivs här, ligger ett starkt behov av att förändra relationen mellan universitet/högskola och skola, när det gäller

1999-12-02

Dnr 99:2295

frågor som kunskapsmonopol och makt samt relationer mellan forskning och undervisning. Det som hänt hittills har haft en viss betydelse. Samarbetsmiljöer har skapats. Den kunskapsöverförande modellen har brutits. Universitet och högskola har fått abdikera som enda kunskapsauktoritet, och intar inte längre ensam en ledande roll eller står inte ensam för kunskap och expertis. Det finns en potential i att förändra universitetskulturen, bl.a. genom samarbete i program och genom att även universitetslärare studerar sin egen undervisning. Denna utveckling har också skapat nya relationer mellan universitet/högskola och skola genom den nya problem man följaktligen måste diskutera. Det kan gälla vem man skriver för, hur man skriver, vems idéerna är mm. Man måste också revidera vad som ska vara angelägen lärarforskning. Man kan inte bortse från denna rörelse utan måste identifiera realistiska möjligheter och former för dess fortsatta utvecklingen.

Det finns stöd för en rörelse av det här slaget i de senaste skolreformerna, läroplansförändringarna och förändringarna i ansvarsfördelningen mellan stat, kommun och skola. Samtidigt finns det en motrörelse i diskussionen om resurser, ledning, kontroll mm, som i sämsta fall riskerar att undergräva mandatet till lärarna att förverkliga reformen genom samarbete på olika plan. Det finns forskare, lärare, skolledare, tjänstemän och politiker, som är övertygade om att detta är en viktig och riktig väg att gå och som kommer att vidareutveckla dessa initiativ. Tankarna finns i lärarutbildningskommitténs betänkande. Men det behövs också en fortsatt teori- och begreppsutveckling. Finns inte detta utrymme krymper den kunskapsbas som gör det möjligt att förstå pedagogiska processer och utveckla ett språk för "den tysta kunskap", som lärare sägs vara bärare av. Därför är det viktigt, att se detta som ett forskningstema och lyfta fram följande viktiga frågor.

- * Utveckla beredskap och former för att analysera möjligheter och hinder för ett närmare samarbete mellan universitet/högskola och skola, mellan "teoretiker" och "praktiker", mellan forskare och lärare m fl.
- * Hur uppträder dessa mönster i lärarutbildning, professionell utveckling av lärarrollen och i reformarbetet i förskola, skola, skolbarnsomsorg och vuxenutbildning?
- * Hur utvecklas begrepp och begreppsramar för lärarforskningen, bl a vad är reflektion?
- * Hur utvecklar man kritisk teori, som syftar till förändring? Hur löser man frågor som validering mm, när syftet snarare är att påverka än att beskriva?
- * Vilken ny kunskap genereras? Det handlar om kunskapsutveckling inom verksamheten, att generera lokal kunskap. Det bygger på antagandet, att denna kunskap är rikare än den formella kunskapen. Praxis är både teori och praktik och byggs upp under hela lärargärningen. Lärarforskning blir agent för förändring. Maktrelationer mellan universitet/högskola och skola förändras. Det stödjande samtalet eller dialogen blir viktig för problematiseringen av vardagen.
- * Hur byggs praktisk kunskap och hur utvecklar den verksamheten?
- * Vad händer i detta samspel?

1999-12-02

Dnr 99:2295

Forskningens kvalitet och betingelserna för den.

Med god forskning inom området förskola, skola, skolbarnsomsorg, skola och utbildning i vid bemärkelse menar Skolverket forskning, som har betydelse både för en vetenskaplig disciplins teori- och metodutveckling och för att belysa samhälls- och sektorsproblem. Många forskningsfrågor inom utbildningsområdet är tvärvetenskapliga. Samverkan mellan discipliner måste växa fram i ett samarbete mellan forskare. Med det ansvar skolan har idag är det viktigt, att även skolan och lärarutbildningen finns med i detta samarbete. Skola och lärarutbildning får inte riskera att ställas utanför delaktigheten i den kunskapsprocess, som aktivt forskningsarbete innebär. De medelstora och små högskolorna måste integreras i detta arbete. Det är där lärarutbildningarna oftast finns. Till god forskning hör ju också att dess resultat kommer till användning. Det är en komplex aktivitet. Förändring och utveckling kräver samverkan utöver dagens. Skolverket som sektorsmyndighet har en viktig och unik roll här.

God forskning inom utbildningsområdet har alltså både en kvalitets- och en relevansdimension. Sådan forskning utvecklas i samspel mellan vetenskapens företrädare och företrädare för övriga delar av samhället på olika nivåer. Samverkan med det omgivande samhället är en mycket viktig uppgift för myndigheter, universitet och högskolor. Ett sektorsansvar för utbildningsområdet är därför befogat, för att tillgodose behovet av nya forskningsområden, mångvetenskaplighet, dialogen mellan forskare och praktiker, forskningsnyttjande och forskningsinformation. Några av de angelägna behoven har redovisats ovan. I annat fall finns det risk för att Skolverket som kunskapande organisation och som en länk till verksamheten har en viktig ställning i dialogen och kontakten med forskningen. Forskningens kontakt med skolsamhället genom samarbetet med Skolverket är också viktig. På sikt påverkar det både kvaliteten och relevansen i Skolverkets arbete i forskningen och i verksamheten. Den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden om lärandet är en viktig bas för att verkets utvecklingsarbete, utvärderingar och uppföljningar ska vara till nytta för verksamheten. De klassiska forskningsråden fyller inte denna funktion. För dem är lärande en bland många andra frågeställningar och ges inte särskilt stor plats. Med tanke på hur centralt lärande är för människors möjligheter att delta i ett demokratiskt och kunskapsintensivt samhälle och också för att kunna försörja sig, måste forskning inom området ses som en mycket viktig kvalitetsfråga.

Sedan Skolverkets forskningsanslag väsentligt minskats saknas forskningsmedel och ett samlat, effektivt ansvar för kvalificerad kunskapsbildning och pedagogisk förnyelse inom olika områden och ämnen i och om utbildning. Bristen gäller också möjligheten att genomföra kvalificerade fou-projekt och att på olika sätt sprida kunskap till pedagogiskt ansvariga och till lärarutbild-

1999-12-02

Dnr 99:2295

ningen. Det behövs också resurser till miljöstöd och nätverksarbete, för att föra kunskapsfronten framåt och stimulera samarbete. Det behövs utökat nationellt stöd till verksamheter av detta slag för att åstadkomma ett effektivt resursutnyttjande i ett litet land. Forsknings- och utvecklingsmiljöer vid svenska universitet och högskolor är alltför små, för att kunna täcka alla dessa områden var och en för sig. Det behövs därför en nationell samlingspunkt, som har överblick över tillgång och behov och där forskningen stötts och koordineras. Det behövs också en verksamhet för nationell kunskaps-spridning och erfarenhetsutbyte.

Det behövs en kommunikationscentral mellan forskning och praktik, mellan forskare och användare, dvs. arenor där utvärderingar, utvecklingsarbete och erfarenhetsbaserad kunskap kan brytas mot forskningsbaserad och motsatsen. Kunskap är viktig för utvecklingen i samhället, förskolan, skolan och skolbarnsomsorgen. Det är individer som är bärare av kunskap. Kommunikation är därför en nödvändig förutsättning för kunskapstillväxt och utveckling.

Skolverket har idag forskningskompetens och en infrastruktur i sin organisation för att ansvara för att utveckla kunskap och initiera forskning när det gäller lärandet i och om verksamheten och lärandets villkor och relationer inom utbildningssektorn.. Ansvaret ligger på sätt och vis redan i Skolverkets uppdrag som kunskapande organisation. Likaså är kontakter med både forskarsamhället och verksamma på olika nivåer i förskola, skola skolbarnsomsorg och vuxenutbildning väl etablerade. Under årens lopp har ett omfattande internationellt kontaktnät byggts upp.

1999-12-02